

УДК 340.1

ДО ПРОБЛЕМНИХ ПИТАНЬ МЕЖ ЗДІЙСНЕННЯ СУДОВОЇ ВЛАДИ ЩОДО ДЕРЖАВИ PROBLEMATIC QUESTIONS OF THE LIMITS OF JUDICIAL POWER TO THE STATE

Мовчан В.В.,

аспірант юридичного факультету

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

В статті розглядається проблемні питання меж здійснення судової влади щодо держави. Досліджуються взаємозв'язки між межами здійснення судової влади та побудовою правової держави і громадянського суспільства. Здійснюється аналіз ролі суду як арбітра у відносинах між громадянським суспільством та державою.

Ключові слова: влада, суд, право, межі, держава, прояви судової влади.

В статье рассматриваются проблемные вопросы о пределах реализации судебной по отношению к государству. Исследуются взаимосвязи между пределами реализации судебной власти и становлением правового государства та гражданского общества. Анализируется роль суда как арбитра в отношениях между гражданским обществом и государством.

Ключевые слова: власть, суд, право, пределы, государство, проявления судебной власти.

Problematic issues of the limits of judicial power to the state are discussed in the article. The relationship between the limits of realization of the judicial power and the legal state becoming, civil society becoming is explored. The court's role as an arbiter in the relationship between civil society and the state is analyzed.

Key words: power, court, law, limits, state, manifestations of the judicial power.

Постановка проблеми. В ході розбудови правової держави та громадянського суспільства неможливо уникнути протистоянь та конфлікту інтересів між державою та суспільством. Держава зацікавлена в якомога тривалішому збереженню за собою всієї повноти суверенітету державної влади, натомість суспільство – у самоврядному, громадському вирішенні публічних справ. Найбільш виразним питанням у цих взаємовідносинах є питання про можливого стороннього арбітра між державою і суспільством здатного ефективно вирішувати конфлікти на шляху до становлення громадянського суспільства. Місце і значення судової влади у державно-правовій системі спонукає до вирішення питання про можливість судового арбітрування державно будівничих процесів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми проявів судової влади щодо держави в різній чи іншій мірі висвітлювались у працях К.А. Бабенко, Г. Дж. Бермана, С.С. Пролєєва, С.М. Тимченко та інших вчених-правознавців.

Невирішені раніше частини проблеми. В наукових працях, що торкалися питань природи, місця та значення громадянського суспільства та правової держави не визначено механізм вирішення спірних, конфліктних станів на шляху до їх становлення. Зокрема: чітко не визначено юридична природа та коло суб'єктів, які б забезпечували арбітрування процесів щодо становлення громадянського суспільства та правової держави. Комплексно не досліджено роль суду як можливого арбітра у цих державно-правових відносинах.

Мета статті. Розкрити теоретико-правові аспекти меж здійснення судової влади в яких можливе забезпечення судового арбітрування процесу становлення громадянського суспільства та правової держави, ефективності державно-правової системи.

Виклад основного матеріалу. Г. Дж. Берман [1, с. 52-53] влада наголошує на сучасній кризі фундаментальних принципів законності. На його думку, сьогодні спостерігається тенденція до поглинання різних юрисдикцій і систем одною центральною програмою законодавства і адміністративного регулювання. Так і споконвіку невід'ємні атрибути права як його автономність і трансцендентність, тобто відокремленість від політики і держави і його перевага над політичною владою, напевне, все більше поступаються місцем уявленню про право як інструмент держави, тобто засобу виконання волі тих, у кого в руках політична.

Такий стан речей в правовій дійсності, як мінімум, не сприяє становлення правової держави та громадянського суспільства, а, як максимум, взагалі знімає з порядку денного державно будівничих процесів практичність цього пи-

тання. На нашу думку, віднесення судової влади виключно до третьої гілки державної влади також унеможливило практичну розбудову правової держави та становлення громадянського суспільства, адже державі надається панівне становище у порівнянні з суспільством уже на старті у напрямку до становлення громадянського суспільства. Громадянське суспільство, в силу цього, вимушене залишатись «вічним ідеалом» в державно-правовій сфері до якого необхідно прагнути з одночасним визнанням факту, що його неможливо досягти. Таке поєднання непоєднуваних юридичних явищ, на диво, влаштує більшість навіть авторитетних вчених, з якими ми в силу слідування принципу практичності державно будівничих процесів погодитись не можемо.

На наш погляд, судова влада володіє подвійною правовою природою, що дає можливість ставити питання про її юридичний статус в якості арбітра між державою і суспільством в ході становлення правової держави та громадянського суспільства. Віднесення судової гілки до однієї із гілок державної влади характеризує державну природу її влади. Натомість закріплення в правовій системі норм про підкорення влади суду, з однієї сторони – правам і свободам людини, з іншої – моральним принципам рівності, справедливості, милосердя вказує на суспільний характер її природи. Таким чином, подвійна юридична природа судової влади дає підстави розглядати її як одного із можливих суб'єктів арбітрування державно будівничих процесів.

Підтвердження бінарної владної природи судової гілки частково можна віднайти в літературі. Зокрема, С.М. Тимченко пише, що: «Громадянське суспільство формує владу, хоча за умов реалізації принципу поділу влад. Його вплив на три гілки влади (законодавчу, виконавчу та судову) різний. Найбільшим є його вплив на законодавчу гілку влади, яка ним безпосередньо формується та якій делегується частина повноважень; затим – на судову, адже в умовах правової держави суд є незалежним... [2, с. 103-104]». В свою чергу, Лоренц фон Штайн доречно підкреслює, що правова держава – це «управління, що спирається на конституцію і контролюється судом [3, с. 247]». Таким чином, судова влада набуває своєї легітимності як від держави, яка уповноважує її виконувати судову функцію, так одночасно і від суспільства, яке визначає її функцію юстиції.

В науковій літературі підтверджується необхідність [4, с. 36] «обмеження державного деспотизму», стверджується, що держава, як мінімум, перетворюється з суб'єкта монопольного розпорядження владою на суб'єкт, який обслуговує суспільні інтереси [5, с. 173] а, як максимум, на рівноправного, поряд з суспільством, людиною, громадськими утвореннями, учасника суспільно-правових правовідносин.

На наш погляд, в цілях дослідження мінімальних і максимальних проявів судової влади щодо держави необхідно зробити застереження щодо того, що державу і її владу можна розглядати як нетотожні явища. Державна влада дійсно належить державі і є її основною силою завдяки якій і здійснюється суспільно-політичні, організаційно-правові тощо перетворення в державно-правовій системі. Держава, як носій влади, може обмежувати застосування своєї влади шляхом розподілу її функцій поміж гілками, органами державної влади і це є нічим іншим аніж як внутрішнім самообмеженням. Натомість, таке самообмеження не зменшує самого об'єму державної влади, а лиш формує організаційний порядок його застосування. З огляду на це, лише зовнішні по відношенню до держави (як суб'єкта державно-правових відносин, а не державної влади) фактори практично можуть змінювати об'єм її влади. Ззовні на державу можуть впливати суспільство, право як соціальне явище та судова гілка державної влади, яка з розвитком суспільних відносин набуває подвійної правової природи суспільно-державного характеру.

Не зважаючи на те, що принцип поділу влади і визнається [6, с. 234] основою організаційного конституювання правової і демократичної держави, серед науковців нема єдності щодо однакового тлумачення сучасного його змісту. Як пише вітчизняний дослідник Бабенко К. А. «...у багатьох англійських дослідженнях різні автори (особливо в працях в галузі конституційного і державного права) використовують два різні поняття: «separation of powers» та «distribution of powers» ...перший підхід робить наголос на необхідності розгляду державної влади як результату додатку трьох типів влади (законодавчої, виконавчої і судової), то згідно другого підходу, ми вправі казати не більш як про спеціальну процедуру розподілу всієї сукупності повноважень, які має держава (ці повноваження визнаються за нею як необхідна умова виконання основних функцій державної влади) [7, с. 15]».

Таким чином, з однієї сторони, державну владу розуміють як цілісний суб'єкт суспільно-правових відносин в межах якої органи державної влади набувають три групи основних самостійних повноважень для виконання судової, виконавчої і законодавчої функцій держави, а з іншої – це сукупність окремих влад законодавчої, виконавчої, судового характеру, які взаємодіючи поміж собою формують спільну державну владу. Німецький філософ Р. Дарендорф наголошував: «поділ влади – це розмежування функцій єдиної державної влади, розподіл повноважень між відповідними державними органами, забезпечення їх балансу і взаємного стримування [8, с. 40]».

Отже, держава як суб'єкт державно-правових відносин є цілісною і неподільною, натомість її прояви у формі влади можуть бути різні – через розподіл на гілки єдиної державної влади, які виконують різні функції: судову, законодавчу, виконавчу чи як результат сукупності різних самостійних і незалежних влад.

Згідно наших наукових поглядів судова влада володіє подвійною юридичною природою тому не може розглядатися тільки в контексті гілки державної влади, що виконує виключно судову функцію держави. Натомість, судова влада є самостійною і самодостатньою владою, що в сукупності з іншими гілками влади разом становлять державну владу.

В теорії розподілу влад Ш.Л. Монтеск'є зосереджено розуміння законів як уособлення справедливості та суспільного блага. Саме такими законами, на думку Ш.Л. Монтеск'є, і має визначатися свобода людини. В такому підході прослідковується перші корки осмислення можливих форми співмірного поєднання індивідуального і колективного. Тим не менше, Ш. Л. Монтеск'є, визначаючи місце і роль судової влади в системі державної влади, наголошував, що правосуддя здійснює суд, а не судді [9, с. 140].

Становлення теорії розподілу державної влади протягом різних історичних періодів показує намагання осмислити обмеження проявів державної влади через пошуки оптимальних її внутрішньо організаційного форм розподілу, залишаючи відкритим питання про обмеження самої держави як суб'єкта державно-правових відносин. Натомість, на сучасному етапі розвитку теорії держави та права на перше місце поставлено питання не про обмеження проявів державної влади шляхом розроблення теорій її розподілу, а зосереджено увагу на обмеження самої держави як джерела державної влади і суб'єкта суспільно-правових державно-владних відносин шляхом розроблення теорії правової держави [10, с. 65] і, на нашу думку, теорії громадянського суспільства.

В науковій літературі все частіше піднімається питання про необхідність [4, с. 36] «обмеження державного деспотизму», стверджується, що держава, як мінімум, перетворюється з суб'єкта монопольного розпорядження владою на суб'єкт, який обслуговує суспільні інтереси [5, с. 173], а, як максимум, на рівноправного, поряд з суспільством, людиною, громадськими утвореннями, учасника суспільно-правових правовідносин.

На стику «зовнішнього» (обмеження держави) і «внутрішнього» (обмеження проявів держави – обмеження державної влади) обмежень проявляються ознаки подвійної природи влади суду, її бінарність по відношенню до суспільства і держави.

В питанні подвійності правової природи влади суду теорія держави та права займає спільні позиції з практикою державно-правового життя. В перехідний період у напрямку становлення громадянського суспільства та правової держави виникає адміністративна юстиція, тобто можливість судового оскарження дій чи бездіяльності органів державної влади чи їх посадових осіб, держави в цілому. Суд, хоч в і виступає органом державної влади однак, в силу визначеної в конституційних актах волі суспільства, виконує функції контролю за державою і проявами її влади через призму прав і свобод людини, моральних принципів: справедливості, рівності, милосердя тощо.

Якщо щодо права як обмежувача здійснення судової влади по відношенню до держави особливих заперечень не викликає, то моральні принципи потребують додаткового обґрунтування. Необхідність використовувати в якості обмежувача держави мораль розвинув у своїх наукових доробках І. Кант. Він по новому розглянув концепцію справедливості, яку перевтілює зі сфери моральної у юридичну. На його думку, «якщо зникне справедливість, життя на землі уже не буде мати ніякої цінності [11, с. 256]». Моральна справедливість впливає із вільного визначення прав інших людей перед совістю, а юридична – зумовлена необхідністю виконання зафіксованих у законах обов'язків перед суспільством. З однієї сторони, справедливість – «це міра моральної гідності влади, що примушує, обов'язкова умова морального визнання її з боку підданих, повага і довіра до неї [12, с. 216]», з іншої, справедливість – «це право, що не компетентне примушувати іншого. Це є таке право, що не має права примусу» [11, с. 322]». В свою чергу, рівність є неодмінною ознакою Юстиції, пов'язка на очах у символу правосуддя вказує на рівність всіх перед судом, навіть таких суб'єктів як держава, а милосердя – засобом ефективного, раціонального перерозподілу соціального капіталу, інших ресурсів суспільства завдяки якому забезпечується їх використання не на покарання (проїдання), а на речі, які здатні принести більшу соціальну користь ніж покрання.

Згідно з позицією О. Хеффе [13, с. 274-276], неправильним є образ «приборканого Левіафана», який політичний лібералізм протиставляє державному абсолютизму. Цей образ з самого початку виходить з уявлення про дику владу, яка потребує приборкання. З точки зору субсидіарної легітиматії, легітимними не можуть бути ані дика,

ані приборкана державна влада. На місце «Левіафана», який несе символ держави, на думку О. Хеффе, приходять Юстиція. Меч Юстиції як символ владарювання має співпадати з законами справедливості (зав'язані очі і терези) і має стояти на службі справедливості. В протилежному випадку вірити у можливість справедливості без влади, яка забезпечує її існування, означало б вдатися до порожніх гадок, а захист ідеї держави без справедливості був би рівнозначний цинічній апології голої влади. Позиція О. Хеффе дещо перекликається з думкою С.М. Тимченка у тому, що суспільство покладає на судову владу функцію юстиції і такою легітимізацією гарантує її незалежність, самостійність тощо.

Висновки. В умовах сучасного розвитку державно-правових явищ судова влада не тільки виконує судову функцію держави, а повинна займати позицію арбітра по відношенню до суб'єктів державно-правової системи, в тому числі – держави. Такий арбітр володіє можливостями владних впливів на згаданих суб'єктів в визначених правовою системою межах з метою забезпечення основних прав і свобод людини, моральних принципів: справедливості, рівності, милосердя та поступального становлення правової держави та громадянського суспільства.

З аналізу сучасної державотворчої практики вбачається можливість визначити наступні межі здійснення судової влади: 1) щодо держави в цілому, прикладом такого прояву є рішення Європейського Суду з прав людини проти держав; 2) щодо проявів держави – державної влади, прийняття судових рішень щодо законодавчої, виконавчої

тощо гілок влади чи щодо інших органів державної влади, посадових/службових осіб держави тощо.

Вплив судової влади на державу з однієї сторони обмежується правами і свободами людини, а з іншої моральними чеснотами: рівністю, справедливістю, милосердям. Судова влада втручається у справи держави, як мінімум, для охорони прав і свобод особи, сприяючи задоволенню «дозволеного егоїзму» (прав і свобод) особи, а як максимум, задля забезпечення стабільності та поступальності розвитку суспільно-правових, державницьких відносин, введення в них принципів справедливості, рівності, милосердя («необхідного альтруїзму» – моралі). Вказане суперечить радянському розумінню «простоти» судової влади про яке говорив П.І. Стучка, наполягаючи, що «Радянська влада повинна відсікти всі зайві ускладнення, спрощуючи також і право, і суд до таких розмірів, щоб робітник від станка, селянин від плуга були у змозі брати участь у судових справах [14, с. 436].

Прояви влади суду щодо держави здійснюються у формах судової правотворчої, правозастосовної, правоохоронної діяльності в ході здійснення правосуддя.

Окреслення граничних проявів судової влади щодо держави покликане унеможливити будь-які зловживання судом своєю владою при умові її поширеності на державу як суб'єкта державно-правових відносин, а також зафіксувати наявні та необхідні юридичні формули співвідношення «дозволеного егоїзму» (права) з «необхідним альтруїзмом» (мораллю) для досягнення стабільності в державно-правовій системі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Берман Г.Дж. Западная традиция права: эпоха формирования / Г.Дж. Берман. – М. : Изд-во МГУ : Издательская группа ИНФРА-М-НОРМА, 1998. – 624 с.
2. Тимченко С.М. Теоретико-правові проблеми взаємодії громадянського суспільства і правової держави в Україні : дис... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Сергій Михайлович Тимченко ; Запорізький юридичний ін-т. – Запоріжжя, 2001. – 232 с.
3. Стодольник Л. Метаморфозы идеи правового государства / Л. Стодольник, К. Кульчар и др. ; под ред. канд. юрид. наук В.А. Туманова ; пер. с венг. канд. юрид. наук Л. С. Ягодковского // Критика современной буржуазной теории права : сб. ст. – М. : Прогресс, 1969. – С. 241-266.
4. Мальцев В.А. Основы политологии / В.А. Мальцев – М. : ИТРК РСРП, 1998. – 480 с.
5. Пролеев С.С. Правовая держава і політична організація суспільства. Ідея правової держави: історія і сучасність / С.С. Пролеев ; За ред. О.М. Єрьоменко. – Луганськ : РВВ ЛАВС, 2002. – С. 163-173.
6. Хессе К. Основы конституционного права ФРГ / К. Хессе – М. : «Юридическая литература», 1981. – 368 с.
7. Бабенко К.А. Принцип поділу державної влади та сучасні проблеми його реалізації в Україні (конституційно-правовий аналіз) : дис... канд. юрид. наук : 12.00.02 / Костянтин Анатолійович Бабенко ; Національний ун-т «Острозька академія». – Острог, 2004. – 212 с.
8. Веніславський Ф. Функціонування державної влади в аспекті політичного режиму / Ф. Веніславський // Проблеми законності. – 1998. – Вип. 34. – С.40-44.
9. Монтеск'є Ш.Л. О духе законов / Ш.Л. Монтеск'є ; сост., перевод и комментирование примечаний автора А.В. Матешук. – М. : Мысль, 1999. – 672 с.
10. Голосов Г.В. Сравнительная политология / Г.В. Голосов. – Новосибирск : Изд-во Новосиб. ун-та, 1995. – 207 с.
11. Кант И. Критика практического разума. Соч. в 6 т. Мысль. – М. : 1963. – Т. 4 (2) : Сочинения по этике. – 1963. – 756 с.
12. Соловйов Э.Ю. Философия Канта и современность / Э.Ю. Соловйов. – М. : Наука, 1974. – 317 с.
13. Хеффе О. Политика. Право. Справедливость. Основоположения критической философии права и государства / О. Хеффе. – М. : Гнозис ; Логос, 1994. – 328 с.
14. Стучка П.И. Избранные произведения по марксистско-ленинской теории права / П.И. Стучка. – Рига. – 1964. – 541 с.